

سنجش و مقایسه سرمایه اجتماعی در گونه‌های متفاوت محلات شهری

(نمونه موردی: محله سلطان میر احمد و فین کاشان*)

مونا لقمان^۱زهراسادات سعیده زرابادی^{۲*}مصطفی بهزادفر^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۰۹

چکیده

اجتماع محلی، مناسب‌ترین بستر برای دستیابی به غنای اجتماعی است، به‌گونه‌ای که ارزش بافت‌های محلات شهری با الگوهای اجتماعی قابل‌سنجش است. در جریان گذر از مفهوم سنتی برنامه‌ریزی شهری، مفاهیم جدیدی شکل گرفته که ماهیتاً از تبار علمی چون جامعه‌شناسی نشایت گرفته و تبیین مشکلات مربوط به نقصان هویت و دلبستگی به محلات از سیر پالایش مفاهیمی چون سرمایه اجتماعی می‌گذرد. هدف پژوهش جاری، بررسی میزان و مقایسه ابعاد سرمایه اجتماعی در محلات، بخصوص در گونه‌های متفاوت نظیر دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان است که بعد از نتیجه‌گیری بتوان به‌عنوان چارچوب سیاست‌گذاری برای توسعه شهری مورد استفاده قلمداد کرد. روش نمونه‌گیری در پژوهش حاضر چندمرحله‌ای و ابزار گردآوری اطلاعات، به‌صورت پرسشنامه بوده که اعتبار آن با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی و پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ مورد آزمون قرار گرفت. فرضیات به روش آزمون تفاوت میانگین دو نمونه مستقل (آزمون t) و آزمون کاسکوئر (chi-square) مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده آن است که تفاوت معنی‌داری در اندازه شبکه روابط اجتماعی در دو گونه محله وجود داشته که روابط گروهی بیشترین نقش را داشته و میزان اعتماد اجتماعی با توجه به ناهمگونی جمعیتی در گونه محله قدیمی در سطح پایین‌تری قرار داشته است. در چارچوب سیاست‌گذاری می‌توان از سازوکار کیفی روابط، اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی در محلات، با تأکید بر روابط و اعتماد اجتماعی بهره جست.

کلید واژه‌ها: محلات شهری، سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی، توسعه‌یافتگی.

۱- دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲- دانشیار گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۳- استاد گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران

* نویسنده مسئول

Email: z.s.zarabadi@gmail.com

* این مقاله بر گرفته از پایان‌نامه دکتر شهرسازی در دانشگاه علوم و تحقیقات تهران تحت عنوان "بررسی تأثیر متقابل مؤلفه‌های سرمایه‌های اجتماعی بر کیفیت زندگی در محلات مسکونی" با نگرش مونا لقمان و راهنمایی دکتر زهرا سادات سعیده زرابادی و مشاوره‌ی دکتر مصطفی بهزادفر می‌باشد.

۱. مقدمه و بیان مسئله

اجتماع محلی، مناسب‌ترین بستر برای دستیابی به غنای اجتماعی است، چرا که روابط بوم شناسانه با تجارب جمع و تحت میثاق اجتماعی و تعهدات اخلاقی اعضا، ارج گذاشته خواهد شد و شیوه معیشت و بهبود سطح زندگی، هماهنگ با ظرفیت‌های محیط و با دلسوزی نسبت به یکدیگر و نسل‌های آینده برگزیده خواهد شد (صرافی، ۱۳۷۹: ۱۳). تغییرات به وقوع پیوسته در دهه‌های اخیر نشان از تحول اساسی در ساختار نظام ارزشی جامعه می‌دهد. تحولاتی که چه بخواهیم و چه نخواهیم با نظام سنتی پیشین در تقابل است (رسول زاده اقدم و دیگران، ۱۳۹۶: ۳۸). در جریان گذر از مفهوم سنتی برنامه‌ریزی شهری، مفاهیم جدیدی شکل گرفته که ماهیتاً از تبار علمی چون جامعه‌شناسی و حتی روانشناسی است و بدین‌سان زایش معنی میان‌رشته‌ای برنامه‌ریزی شهری را سبب گردیده است (خاکپور و دیگران، ۱۳۸۸: ۶۴)؛ که از جمله آن‌ها می‌توان به سرمایه‌های اجتماعی و مشارکت اشاره نمود، به طوری که امروزه پیگیری رو یکرده‌های مبتنی بر افزایش میزان سرمایه اجتماعی در جوامع و همچنین استفاده از آن در سطوح مختلف فعالیت‌های برنامه‌ریزی و طراحی شهری به‌عنوان یک راه‌حل مؤثر در کاهش هزینه‌های اجتماعی و در نتیجه ارتقای کیفیت زندگی شهری شناخته می‌شود (دادپور، ۱۳۹۱: ۳۲). مفهوم سرمایه اجتماعی که در چند دهه اخیر مورد توجه اندیشمندان و محققان قرار گرفته است موضوعی میان‌رشته‌ای است که می‌توان به‌صورت کاربردی در شاخه‌های مختلف علوم شهری نیز استفاده کرد که به‌طور خلاصه به معنای «هنجارها و شبکه‌هایی است که امکان مشارکت مردم در اقدامات جمعی به‌منظور کسب سود متقابل را فراهم می‌کند» و با شیوه‌هایی همچون سنجش سطح اعتماد اجتماعی و سطوح عضویت در انجمن‌های مدنی رسمی یا غیررسمی قابل اندازه‌گیری است. سرمایه اجتماعی مفهومی ترکیبی است که «موجودی» یا میزان این هنجارها و شبکه‌ها را در یک جامعه و در یک مقطع زمانی خاص تشریح می‌کند (تاجبخش، ثقفی و کوهستانی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۱۵۶). سرمایه، ثروتی است مولد یا منبعی است که شخصی جهت ایجاد درآمد به کار می‌برد، اما می‌توان از سرمایه برداشت وسیع‌تری نیز ارائه داد. سرمایه یک منبع عام است که می‌تواند شکل پولی و غیر پولی و همچنین ملموس و غیرملموس به خود گیرد (برغمندی، ۱۳۸۷). اخیراً مفاهیمی مانند اعتماد و تعاون، به مفهومی با عنوان سرمایه اجتماعی تبدیل شده است (Das, 2005). سرمایه اجتماعی مفهومی است که عمر آن به قرن هجدهم و قبل از آن می‌رسد و کاربرد زیادی در حوزه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری داشته است. سرمایه

اجتماعی به صورت ساده عبارت است از یک دسته فرآیندهایی که حاصل کنش‌های اجتماعی بوده و می‌تواند در جهت رفع نیازهای شخصی و عمومی افراد و بهبود کیفیت زندگی آنان به کار آید. مفهوم‌پردازی سرمایه اجتماعی مرهون تلاش‌های سه تن از اندیشمندان اجتماعی یعنی پیر بوردیو، رابرت پاتنام و جیمز کلمن است که تأثیر مهمی در گسترش نظری سرمایه اجتماعی داشته‌اند. اندیشمندان، حوزه سرمایه اجتماعی را شامل سطوح خرد، میانی و کلان دانسته‌اند و ابعاد آن را به دو بعد شناختی (ذهنی) و ساختاری (عینی) تقسیم‌بندی کرده‌اند. تعریف موردنظر برای سرمایه اجتماعی در این پژوهش، به صورت ساده عبارت است از یک دسته فرآیندهایی که حاصل کنش‌های اجتماعی بوده و می‌تواند در جهت رفع نیازهای شخصی و عمومی افراد و بهبود کیفیت زندگی آنان به کار آید.

از سوی دیگر، با تغییر الگوی زندگی در محلات، از ارتباطات اجتماعی محلی و تبادلات چهره‌به‌چهره و مستقیم که باعث شکل‌گیری سرمایه‌های اجتماعی محلی شده، کاسته شده و اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی به‌عنوان دو مؤلفه اصلی سرمایه اجتماعی روزبه‌روز کمرنگ‌تر شد تا جایی که امروزه اکثر مردم، همسایگان خود را کمتر شناخته و براساس مطالعات مختلف انجام شده در محلات کمترین میزان ارتباطات اجتماعی را با همسایگان خود دارند (باستانی، ۱۳۸۷: ۷۴-۵۵).

محلات شهری به‌عنوان حلقه واسط میان شهر و شهروندان و نیز به‌عنوان هسته‌های اصلی جریان‌های اجتماعی در گذر زمان دارای نقش اساسی در شکل‌دهی و سامان‌دهی امور شهری داشته که با ارائه نوع خدمات روزمره خودالقا گر حس تعلق، هویت و غنای روابط اجتماعی بوده است اما با ظهور عصر مدرنیته و نیز تغییرات تفکرات شهر سازانه، نوع مداخله صرفاً کالبدی در طول چند دهه اخیر، این هسته‌های با ارزش شهری را دچار بحران کرده است. در واقع ناکامی برنامه‌ریزان شهری در صرفاً تمرکزگرایی در راه‌حل‌های کالبدی اقتصادی است که غفلت از مسائل اجتماعی-فرهنگی را در پی داشته است. محلات شهری، بخصوص در بافت‌های تاریخی و قدیمی که از پشتوانه هویتی باارزشی برخوردار هستند، به‌عنوان پهنه‌های فضایی-نهادی برای سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت به‌عنوان واکنشی در جهت یکپارچه‌سازی مطرح شده است که طبعاً این واکنش امر مشارکت مردمی مبتنی بر هویت محله‌ای کاملاً ضروری به نظر می‌رسد (الوانی و نقوی، ۱۳۸۱: ۳). این بافت‌ها از جهات مختلفی، خواه به لحاظ شرایط معماری و فیزیکی و تراکم جمعیتی و خواه به لحاظ قشربندی اجتماعی افراد ساکن (سطح تحصیلات، شغل، درآمد) با یکدیگر متفاوت

هستند، به طوری که ساختار اجتماعی محلات جدید که عموماً در بافت‌های میانی و جدید شکل گرفته است، در تقابل همگرایی با هسته‌های هویتی امروز است. با توجه به اهمیت این موضوع، این سؤالات مورد بررسی قرار می‌گیرد که؛ آیا سنجش سرمایه اجتماعی در محلات شهری متأثر از تمایزات ساختاری متفاوت بوده و تفاوت معناداری را نشان می‌دهد؟ در صورت وجود تفاوت معنادار، آیا تفاوت در همه ابعاد دیده می‌شود؟ شاخص تفاوت سرمایه اجتماعی در محلات مورد نظر کدام است؟ پژوهش جاری با در نظر گرفتن ابهام موجود در رابطه توسعه‌یافتگی در محلات و مفهوم سرمایه اجتماعی که عموماً در نمونه محلات جدید و دارای بافت نسبتاً نوساز، دچار تناقض گشته، دو محله در شهر کاشان انتخاب شده و مورد مطالعه قرار می‌گیرد. هدف پژوهش جاری، بررسی میزان و مقایسه ابعاد سرمایه اجتماعی در محلات شهری، بخصوص در گونه‌های متفاوت است که بعد از نتیجه‌گیری بتوان به‌عنوان چارچوب سیاست‌گذاری برای توسعه شهری مورد استفاده قلمداد کرد. نمونه اول، محله سلطان میر احمد که شامل محلات قدیمی سوریجان، ترک اباد و محله سنگ پلویی به‌عنوان مورد دارای بستر هویتی و تاریخی فرهنگی و نیز محله فین به‌عنوان نمونه نسبتاً نوساز، بررسی می‌شود. تا ضمن سنجش شاخص‌های سرمایه اجتماعی مطالعه تطبیقی جهت سنجش میزان و نوع سرمایه اجتماعی در محلات مورد نظر انجام شده و نتایج آن‌ها مورد مقایسه قرار گیرد.

۲. پیشینه تجربی

مفهوم سرمایه اجتماعی بیشتر در پژوهش‌های مستخرج از مطالعات جین جیکوبز، رابرت پانتام، جیمز کلمن و هادسن به‌عنوان اولین تلاش‌های پژوهشی مورد واکاوی قرار گرفته است. عارفی (۲۰۰۴) نیز رویکرد دارایی-مبنا را در توسعه اجتماعات محلی شهر لس‌آنجلس مورد استفاده قرار داده که بیشتر مفهوم هویت اجتماعی در قالب سرمایه به معنای عامل شکل‌دهنده شبکه‌های اجتماعی تأکید می‌کند. چاسکین و همکاران (۲۰۰۶) در پژوهشی با نام ارزیابی سرمایه اجتماعی، پژوهشی در مشارکت اجتماعی که در دانشگاه شیکاگو انجام گرفته است، بررسی معیارهای مؤثر بر توسعه و ارتقاء کیفیت محلات شهری را منوط به واکاوی مفهوم سرمایه اجتماعی به‌عنوان اصلی‌ترین ابزار تجمیع مشارکت مردمی یاد می‌کند. سمپسون و گریف (۲۰۰۹) در پژوهشی با نام سرمایه اجتماعی محله‌ای به‌عنوان سازمان اجتماعی، ابعاد مشارکتی را در شهر شیکاگو و محلات آن مورد بررسی قرار داده که این ابعاد

بر پایه مشارکت مردمی، شکل‌دهنده ارزش‌گذاری مفهوم سرمایه اجتماعی هستند. موسوی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان تجلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری را انجام داده که نشان‌دهنده رابطه سرمایه اجتماعی در توسعه محلات شهری است. در پژوهشی دیگر نقش سرمایه اجتماعی در محلات شهری در قالب ابزار توسعه شهری در پژوهش محسنی تبریزی و آقامحسینی (۱۳۸۹) بررسی شده که مؤلفه‌هایی نظیر اعتماد، مشارکت، انسجام و آگاهی اجتماعی را در معیاری مانند درجه دینداری مورد تطبیق قرار داده که نتایج آن رابطه معناداری را در قالب بستر هویتی مطرح می‌کند. همچنین در پژوهش ابارشی (۱۳۹۱) معیارهای مؤثر بر سرمایه اجتماعی در مدل‌سازی معادله ساختاری در یک حد قابل‌قبولی از مفاهیم سه‌گانه بیان شده است. خوشفر و دیگران (۱۳۹۲) در پژوهشی دیگر، سرمایه اجتماعی و توسعه شهری را مورد بررسی قرار داده و بیشتر مفهوم ساختاری آن را به‌عنوان ظرفیت در شکل‌دهی ساختار منسجم اجتماعی مورد بحث قرار دادند. به‌طوری‌که این مفهوم در رابطه به پایداری شهری در سه ناحیه مورد بررسی قرار گرفته که با شاخص‌هایی نظیر اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی، کالبدی و نهادی سنجیده شده است که نتایج محلات موجود در نواحی سه‌گانه پایداری محلات رابطه مستقیمی با سرمایه اجتماعی دارد. عبدالهی (۱۳۹۲) ابعاد اجتماعی محلات شهری را از دیدگاه سرمایه اجتماعی در شهر شیراز مورد ارزیابی قرار داده که از تعداد ۱۰ محله مورد بررسی که در گونه‌های بافتی متنوع قرار دارند ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مبتنی بر اعتماد، حس تعلق، همبستگی اجتماعی و مدیریت اجتماع محور می‌تواند به‌صورت کاربردی مورد استفاده قرار بگیرد. رامیار و زرغامی (۱۳۹۵) تأثیر ابعاد اجتماعی و نیز مفاهیم ذهنی نظیر حس تعلق به مکان، مشارکت، غنای حسی را در محیط‌های مشترک همسایگی به‌عنوان محلات جدید مورد بررسی قرار داده که نهایتاً مفهوم مشارکت و حس تعلق به مکان تأثیر مستقیمی بر کیفیت سرمایه اجتماعی دارند.

۳. مبانی نظری

۳-۱. سرمایه اجتماعی

گلن لوری اقتصاددان در سال ۱۹۷۷ اصطلاح سرمایه اجتماعی را برای توصیف مشکل توسعه اقتصادی درون‌شهری به کار برد. از نظر لوری، سرمایه اجتماعی مجموع منابعی است که در ذات روابط اجتماعی و در سازمان اجتماعی جامعه وجود دارد و برای رشد شناختی یا

اجتماعی کودک یا جوان سودمند است. این منابع برای افراد مختلف، متفاوت است و می‌تواند مزیت مهمی برای کودکان و نوجوانان در رشد سرمایه انسانی‌شان باشد. لوری مفهوم سرمایه اجتماعی را وارد اقتصاد کرد تا منابع اجتماعی سودمند در توسعه سرمایه انسانی، تشخیص داده شوند؛ با این حال برای اینکه مفهوم سرمایه اجتماعی را با دقت ساخته و پرداخته کند، گامی فراتر نمی‌گذارد (کشاورزی، ۱۳۹۴: ۷۹).

از دیدگاه پیر بوردیو، سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل از شبکه‌ای بادوام از روابط کمابیش نهادینه‌شده آشنایی و شناخت متقابل یا به بیان دیگر، با عضویت در یک گروه است. شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق «اعتبار» می‌سازد (خاکباز و پویان، ۱۳۸۴: ۱۴۷). او معتقد بود سرمایه اجتماعی چیزی است که در طول زمان برای کسب آن باید تلاش کرد. به تعبیر او، سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه‌گذاری فردی یا جمعی، آگاهانه یا ناآگاهانه است که به دنبال تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی است که مستقیماً در کوتاه‌مدت یا بلندمدت قابل استفاده هستند. برای او، پیوندهای بادوام و متراکم از اهمیت خاصی برخوردار است؛ چرا که میزان سرمایه اجتماعی هر فرد بستگی به تعداد روابط و میزان سرمایه (فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) تملک شده توسط هر رابطه دارد (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۷). او همچنین سرمایه اجتماعی را جمع منابع واقعی و بالقوه‌ای می‌داند که حاصل شبکه بادوامی از روابط کم‌وبیش نهادینه‌شده و شناخت متقابل است (گروسی و نقوی، ۱۳۸۷: ۶۴). حجم سرمایه اجتماعی مورد تملک یک فرد به اندازه شبکه پیوندهایی بستگی دارد که او می‌تواند به طرز مؤثر بسیج کند و مضافاً وابسته است به حجم سرمایه (اقتصادی، فرهنگی یا نمادین) در تصرف کسانی که وی با آنان مرتبط است. منفعت‌های حاصل از عضویت در یک گروه، همبستگی را به وجود می‌آورد که حصول منفعت‌ها را ممکن می‌سازد (خاکباز و پویان، ۱۳۴۸: ۱۸۴).

به نظر می‌رسد دیدگاه بوردیو درباره سرمایه اجتماعی قدیمی و فردگرایانه است. دیدگاه او درباره خانواده به عنوان خدمتگزار پدر، تاحدی بازتاب زمانه اوست. ارتباطات اجتماعی توسط افراد ساخته می‌شوند تا تسلط آن‌ها را حفظ کنند و بنابراین زندگی جمعی در دیدگاه بوردیو به سادگی به ابزاری برای رسیدن به هدف تبدیل می‌شود. علاوه بر این بوردیو واقعاً اعتقاد داشت سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای متعلق به ممتازان است و ابزاری برای حفظ برتری آن‌ها. در نظریه او هیچ جایی برای این احتمال که افراد و گروه‌های دیگر که امتیازات

کمتری دارند، هم ممکن است از پیوندهایشان منافی به دست آورند، وجود ندارد (فیلد، ۱۳۸۵: ۳۲-۳۳).

جیمز کلمن تأثیر بسیار بیشتری نسبت به بورديو بر مفهوم سرمایه اجتماعی داشته است. کلمن در مجموعه‌ای از مطالعات درباره موفقیت تحصیلی در میان گتوهای آمریکایی، توانست نشان دهد که سرمایه اجتماعی به انسان‌های قدرتمند محدود نیست، بلکه می‌تواند مزایای زیادی برای اجتماعات فقیر و حاشیه‌ای داشته باشد. کلمن سرمایه اجتماعی را کالایی ماهیتاً جمعی معرفی کرد که توسط تمام کسانی که بخشی از یک ساختار هستند، ساخته می‌شود و به آن‌ها سود می‌رساند و نه تنها کسانی که تلاش‌های آن‌ها برای تحقق بخشیدن به آن لازم است. بنابراین سرمایه اجتماعی نیازمند همکاری میان افرادی است که به دنبال منافع شخصی خود هستند (فیلد، ۱۳۸۵: ۳۸). کلمن اعتقاد داشت که تضعیف خانواده و دیگر اشکال سازمان‌های اجتماعی بسیار کهن، موجب شده است که مسئولیت جامعه‌پذیر کردن اولیه به «سازمان‌های ساخته‌شده» مانند مدرسه منتقل شود و این امر موجب فرسایش طولانی‌مدت «سرمایه اجتماعی» که کارکرد جامعه به آن وابسته است می‌شود. به اعتقاد او، بعضی اشکال سازمان‌های ساخته‌شده، بیش از بقیه سرمایه اجتماعی را تقویت می‌کنند. او به کلیسا اشاره می‌کرد که به‌خصوص در تقویت کفایت شبکه‌های اجتماعی موفق بود (Coleman, 1990: 336). به نقل از فیلد، ۱۳۸۵: ۴۲). نهایتاً کلمن اعتقاد دارد سرمایه اجتماعی چیز واحدی نیست، بلکه متشکل از دو ویژگی مشترک، یعنی جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی بودن و متشکل از کنش‌های معین افراد تشکیل‌دهنده است (ماجدی و لهسایی‌زاده، ۱۳۸۵: ۹۶-۹۵).

دیدگاه کلمن به‌طور ساده‌انگارانه‌ای خوش‌بینان است. از نظر او سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک کالای عمومی، به‌طور کامل دارای کارکردهایی است، یعنی هنجارها و ضمانت‌های اجرایی که به افراد اجازه همکاری برای کسب منافع دوسویه را می‌دهد و «جنبه تاریک» اندکی دارد و یا اصلاً ندارد. در مقابل بورديو تنها به جنبه تاریک سرمایه اجتماعی برای فرودستان و جنبه روشن آن برای امتیازداران می‌پردازد (فیلد، ۱۳۸۵: ۴۴-۴۵).

رابرت پاتنام از زمان انتشار مطالعه برجسته خود به نام بولینگ تک‌نفره به‌عنوان یکی از شناخته‌شده‌ترین مبلغان سرمایه اجتماعی شناخته شده است. بورديو و کلمن تنها در دنیا‌های محدود جامعه‌شناسی و نظریه اجتماعی شناخته شده هستند، اما تأثیر پاتنام از حوزه تخصصی او یعنی علوم سیاسی فراتر رفته است و به حوزه عمومی گسترده‌تری رسیده

است. او سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: «این مفهوم به ارتباطات بین افراد- شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای انتظار عمل متقابل و قابل اعتماد بودن که از آن‌ها ناشی می‌شوند- اشاره دارد». او سپس بین دو شکل اساسی سرمایه اجتماعی تمایز قائل شد: پیونددهنده (شمول‌آور) و محدودکننده (انحصاری). سرمایه اجتماعی الزام‌آور تمایل دارد که هویت‌های انحصاری و همگنی را حفظ کند؛ سرمایه اجتماعی پیونددهنده افراد را از بخش‌های مختلف اجتماعی کنار هم جمع کند. هرکدام از این‌ها به منظوری مفید هستند. سرمایه اجتماعی الزام‌آور برای تقویت انتظار متقابل خاصی و تحرک بخشیدن به همبستگی مفید است و مانند یک چسب قوی جامعه‌شناختی عمل می‌کند. وفاداری قوی درون‌گروهی را حفظ می‌کند و همانندی‌های خاصی را تقویت می‌کند. ارتباطات پیونددهنده برای اتصال به دارایی‌های خارجی مفید است و برای اشاعه اطلاعات مفید است. این نوع سرمایه اجتماعی مانند یک روغن تسهیل‌کننده جامعه‌شناختی عمل می‌کند و همانندی‌ها و انتظارات متقابل گسترده‌تری را به وجود می‌آورد (فیلد، ۱۳۸۵: ۵۰).

پاتنام نسبت به کلمن توجه کمتری به نقش کلیسا و خانواده نشان داد. او سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. از نظر وی اعتماد و ارتباط متقابل اعضا در شبکه به‌عنوان منابعی هستند که در کنش‌های اعضا جامعه موجود است. وی سرمایه اجتماعی را به‌عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی در سیستم‌های مختلف سیاسی می‌داند. تأکید وی بر مفهوم اعتماد بود و همین عامل است که می‌تواند با جلب اعتماد میان مردم و دولتمردان و نخبگان سیاسی، موجب توسعه سیاسی شود (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۸۵؛ به نقل از تنهایی، حضرتی، ۱۳۸۴: ۴۶).

فرانسیس فوکویاما بر وجود هنجارها و ارزش‌های غیررسمی در یک گروه تأکید دارد. وی سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی را به‌سادگی می‌توان به‌عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آنان مجاز است، در آن سهیم هستند؛ مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به‌خودی‌خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزش‌ها ممکن است منفی باشند. برعکس، هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند اساساً باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشند. در ارتباط با سرمایه

اجتماعی دو نکته می‌باید روشن گردد: نخست این‌که سرمایه اجتماعی متعلق به همه گروه‌هاست. دوم، سرمایه اجتماعی با توجه به علم سیاست و علم اقتصاد لزوماً چیز خوبی نیست. در این علوم همکاری و همیاری برای تمام فعالیت‌های اجتماعی خواه خوب یا بد، ضروری است (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۰). فوکویاما همچنین در کتاب «پایان نظم» خود راه‌های ایجاد سرمایه اجتماعی را این‌چنین بیان می‌کند: الف) نهادی: از طریق قانون و نظام قانونی؛ ب) خودجوش: که از طریق کنش‌های متقابل اعضای اجتماع به وجود می‌آید؛ ج) برون‌زاد: که منظور آن است که سرچشمه هنجارها غیر از همان اجتماعی است که در آن به کار می‌روند و در این میان نقش دین، ایدئولوژی و فرهنگ بسیار برجسته است. در این جهت، وبر نیز به تأثیر دین در ایجاد شبکه‌های اعتماد که وجود آن‌ها برای روابط تجاری و اقتصادی ضروری است، اشاره می‌کند. د) طبیعت: که بیشترین تأکید آن بر اهمیت نظام‌های خویشاوندی است (کشاورزی، ۱۳۹۴: ۷۳).

لین، مفهوم سرمایه اجتماعی را به‌مثابه منابع نهفته در ساختار اجتماعی تعریف می‌کند که با کنش‌های هدفمند قابل دسترس برای افراد است. از نظر او، سرمایه اجتماعی از سه جزء تشکیل شده است: منابع نهفته در ساختار اجتماعی، قابلیت دسترسی افراد به این‌گونه منابع اجتماعی و استفاده یا گردآوری این‌گونه منابع اجتماعی در کنش‌های هدفمند (کشاورزی، ۱۳۹۴: ۸۱). لین منابع ارزشمند در اکثر جوامع را ثروت، قدرت و پایگاه اجتماعی معرفی می‌کند و لذا سرمایه اجتماعی افراد را بر حسب میزان یا تنوع ویژگی‌های دیگرانی که فرد با آن‌ها پیوندهای مستقیم و غیرمستقیم دارد قابل‌سنجش می‌داند (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۱۱). مباحث لین صرفاً بر منابع فردی سرمایه اجتماعی متمرکز است و سرمایه اجتماعی را در درجه اول امری فردی می‌داند که افراد با‌انگیزه کسب سود برای خود، اقدام به سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی می‌نمایند؛ اگرچه ممکن است به‌زعم لین مانند سرمایه انسانی، سرجمع این دارایی‌های ارتباطی به نفع جامعه نیز تمام شود (کشاورزی، ۱۳۹۴: ۸۳). حوزه سرمایه اجتماعی عبارتند از: الف) سطح میکرو یا خرد که در مطالعه رابرت پوتنام بر روی سازمان‌های شهری ایتالیا در سال ۱۹۹۳ عینیت می‌یابد که در آن سرمایه اجتماعی به انواع مختلف سازمان اجتماعی همانند شبکه‌های افراد یا خانواده‌ها و هنجارها و ارزش‌های مشترک اشاره دارد؛ ب) سطح میانی: همانند کارهای جیمز کلنن که در آن روابط عمودی همانند روابط افقی در درون و در بین هویت‌های مختلف، همانند شرکت‌های بازرگانی به‌عنوان سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود و ج) سطح ماکرو یا کلان که شامل محیط اجتماعی

و سیاسی می‌شود که فراتر از روابط وسیع غیررسمی و محلی، افقی و سلسله مراتب عمودی، ساختارهای اجتماعی را شکل می‌بخشد و دربردارنده ساختارها و روابط نهادی همانند نظام‌های سیاسی، نقش قانون، سیستم دادگاه و آزادی‌های مدنی و سیاسی نیز می‌شود.
(Blanco & Cambell, 2006: 173).

به اعتقاد پکستن، سرمایه اجتماعی دارای دو بعد اصلی است: بعد ذهنی میان افراد و پیوندهای عینی میان افراد (فیلد، ۱۳۸۶: ۶۷). سرمایه اجتماعی شناختی (ذهنی)، به تجلیات انتزاعی‌تر سرمایه اجتماعی، از قبیل اعتماد، هنجارها و ارزش‌هایی اشاره دارد که کنش‌های متقابل میان مردم را تحت تأثیر قرار می‌دهند (چلبی و مبارکی، ۱۳۸۴: ۷). پیوندهای بین افراد می‌بایست دارای ماهیت متقابل، مبتنی بر اعتماد و دارای هیجانات مثبت باشد. اعتماد به این معناست که افراد از موقعیت‌های گروهی یا نهادی برای منافع خود بهره‌برداری نمی‌نمایند. اعتماد اولین جزء سرمایه اجتماعی است که به نوع ارتباط بین افراد مربوط می‌شود (موسوی، ۱۳۸۵: ۷۵). سرمایه اجتماعی ساختاری (عینی)، به جنبه‌های قابل‌رؤیت و شاید عینی‌تر (قابل‌لمس‌تر) مفهوم سرمایه اجتماعی برمی‌گردد؛ از قبیل نهادهای محلی، سازمان‌ها و شبکه‌های موجود در میان مردم که قادر به پیگیری اهداف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌باشند (چلبی و مبارکی، ۱۳۸۴: ۷).

باید میان دو گونه سرمایه اجتماعی تمایز قائل شد. گونه نخست «سرمایه اجتماعی درون‌گروهی»^۱ است. این سرمایه اشاره به روابط مبتنی بر اعتماد و همکاری میان اعضای یک گروه دارد که سایر گروه‌ها برای اعضای آن غریبه محسوب می‌شوند؛ بنابراین منفعی که در این گروه به سبب سرمایه اجتماعی حاصل می‌شود، تنها از سوی اعضای گروه و نه همگان مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد (فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۵: ۲۰۳-۲۰۲)؛ اما گونه دوم، «سرمایه اجتماعی بین‌گروهی»^۲ نام دارد. این سرمایه اشاره به اعتماد میان گروه‌های مختلف موجود در جامعه دارد. از این رو می‌توان آن را به‌عنوان سرمایه اجتماعی برون‌گروهی نیز محسوب کرد. هرچه این میزان از سرمایه اجتماعی در جامعه‌ای بالاتر باشد، امکان انجام توافقات و حل اختلافات بیشتر می‌شود. برای نمونه وارشنی نشان می‌دهد که چگونه وجود سرمایه اجتماعی بین گروهی از آشوب‌های مذهبی در هند جلوگیری کرده است (Varshney, 2000؛ به نقل از فیروزآبادی، ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۵: ۲۰۳).

1. Bonding Social Capital

2. Bridging Social Capital

در سطح شهر نیز حضور این نوع سرمایه اجتماعی می‌تواند موجب افزایش توسعه اقتصادی و رشد شهر شود؛ زیرا با فراهم کردن فضای اعتماد، همکاری را میان گروه‌های مختلف امکان‌پذیر می‌کند. همکاری گروه‌ها و اعتماد میان آن‌ها موجب می‌شود تا منافع همگانی مانند امنیت اجتماعی، بوروکراسی کارآمد و کاهش هزینه‌های نظارت پدید آید؛ اما نبود این نوع از سرمایه می‌تواند موجب شکل‌گیری انزوای اجتماعی برای گروه‌های فقیر و محروم شهر شود. کیفیت و چگونگی روابط اجتماعی نیز بر توسعه آینده محلات تأثیر دارد. در صورتی که یک منطقه شهری شهرت سوئی کسب کند، افراد طبقات متوسط و بالای جامعه تمایلی برای سکونت در آن مناطق ندارند و تنها کسانی حاضر به سکونت در آن مناطق می‌شوند که فاقد درآمد کافی برای سکونت درجایی دیگر بوده یا منافعی را در وضعیت پدیدآمده جستجو می‌کنند. سرمایه اجتماعی زمانی برای توسعه شهری اثرات مثبت خواهد داشت که اثرات جانبی آن از شکل کالای خصوصی خارج و در قالب کالاهای عمومی عرضه شود. هرچه کالاهای عمومی حاصله از سرمایه اجتماعی برای شهر بیشتر باشد، اثرات توسعه‌ای سرمایه اجتماعی نیز بیشتر خواهد بود. در شهری که اعتماد و امنیت اجتماعی به‌عنوان کالای عمومی، به میزان زیادی وجود دارد، هزینه نظارت و نهادهای مراقبتی و تنبیهی کاهش خواهد یافت و منابع آزاد شده می‌تواند صرف امور بنیادی مانند آموزش و ارتباطات شود (فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۵: ۲۰۵-۲۰۴).

می‌توان به‌صورت کلی به سه منبع مهم سرمایه اجتماعی اشاره کرد. به‌عنوان اولین منبع تولید سرمایه اجتماعی می‌توان مجموعه اقدامات، فعالیت‌ها و برنامه‌های دولت در قالب سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های کلان را شناسایی کرد که نقش مثبت و گاه منفی بر تولید سرمایه اجتماعی به‌جای گذارد. دو منبع دیگر که نقشی فراتر از دولت در ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی نقش دارند: اولی دین است، تغییرات فرهنگی که الهامات دینی آن‌ها را سبب می‌شوند همچنان گزینه‌ای زنده در بسیاری از بخش‌های جهان هستند. جهان اسلام شاهد رشد شکل‌های نوین دینداری در دهه‌های اخیر بوده است. دومین سرچشمه اجتماعی در کشورهای در حال توسعه، جهانی شدن است. جهانی شدن نه فقط حامل سرمایه، بلکه حامل اندیشه و فرهنگ نیز است. این موضوع می‌تواند تهدیدی برای سنت‌های گذشته و ایجادکننده رویه و عادت‌های جدیدی در جامعه باشد (خاکباز و پویان، ۱۳۸۴: ۹۶؛ به نقل از عبدالهی، ۱۳۹۲: ۱۷۰).

تاکنون دیدگاه‌های مختلفی پیرامون سرمایه اجتماعی با توجه به زمینه‌های نظری و تکوین تاریخی آن شکل گرفته که می‌توان آن را در چهار دسته اجتماع‌گرایی، شبکه‌ای، نهادی و همیاری تقسیم‌بندی کرد.

اولین نظریه مربوط به دیدگاه اجتماع‌گرایان بوده که اعتقاد دارند سرمایه اجتماعی ذاتاً خیر است و وجود آن همواره اثری مثبت بر رفاه اقتصادی خواهد داشت. به عبارت دیگر، طرفداران این نظریه تنها به بیان نقاط قوت سرمایه اجتماعی می‌پردازند و از نقاط ضعف آن چشم‌پوشی می‌کنند. در دیدگاه شبکه‌ای، سرمایه اجتماعی به دارایی‌هایی تعبیر شده است که در درون شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی وجود دارد و دستیابی به آن‌ها از طریق عضویت در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی امکان‌پذیر است؛ بنابراین شبکه‌های اجتماعی بزرگ‌تر، متنوع‌تر و ناهمگون‌تر، صرفه‌های اقتصادی مثبت بیشتری برای افراد به دنبال خواهند داشت (Linn, 2001؛ به نقل از مهرگان و دلیری، ۱۳۹۴: ۱۲۱). دو خصلت پایه این دیدگاه توجه به جنبه‌های مثبت و منفی سرمایه اجتماعی و تمایز بین منافع این سرمایه و عوارض ناشی از آن است. دیدگاه نهادی مدعی است که سرزندگی شبکه‌های اجتماعی عمدتاً محصول محیط سیاسی، قانونی و نهادی است. برخلاف دیدگاه اجتماع‌گرا و شبکه‌ای که با سرمایه اجتماعی عمدتاً به‌عنوان متغیری مستقل برخورد می‌کنند که به ظهور پیامدهای گوناگون، اعم از خوب و بد می‌انجامد، نگرش نهادی، سرمایه اجتماعی را به‌عنوان متغیر وابسته تلقی می‌کند. دیدگاه همیاری می‌کوشد آثار قوی دو دیدگاه شبکه‌ای و نهادی را در یکدیگر ادغام کند. ایوانز از شارحان درجه یک این دیدگاه، نتیجه می‌گیرد که همیاری دولت و شهروندان مبتنی بر دو عامل مکمل بودن و اتکا است. منظور از مکمل بودن، روابط حمایتی دو طرفه بین کنشگران بخش دولتی و خصوصی است و منظور از اتکا، ماهیت گسترده پیوندهایی است که در بین شهروندان و مقامات دولتی برقرار می‌شود (عبدالهی، ۱۳۹۲: ۶۸).

تفاوت میان این چهار دیدگاه عمدتاً به سه عامل بستگی دارد: واحدی که به هنگام تحلیل بر آن تمرکز می‌شود، تلقی دیدگاه‌ها از سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک متغیر مستقل، وابسته یا واسطه و اینکه جایگاه دولت را تا کجا در تحلیل خود می‌گنجانند (خاکباز و پویان، ۱۳۸۴: ۵۳۵؛ به نقل از عبدالهی، ۱۳۹۲: ۱۶۹).

بنابراین اجزا و عوامل تعیین‌کننده سرمایه اجتماعی مؤثر بر ابعاد محلات شهری از دیدگاه اندیشمندان این حوزه در جدول شماره (۱) آورده شده است.

جدول ۱: خلاصه نظرات اندیشمندان در مورد سرمایه اجتماعی

نظریه پرداز	سال	اجزا و عوامل تعیین کننده سرمایه اجتماعی
جورج زیمل	(۱۹۶۹)	اجزاء سرمایه اجتماعی: اعتماد و پیوند (تنهایی و حضرتی صومعه، ۱۳۸۸: ۴۰).
آنتونی گیدنز	(۱۹۸۴)	اجزاء کلی اعتماد: الف- اعتماد به افراد خاص و ب- اعتماد به افراد یا نظام‌های انتزاعی. انواع جزئی اعتماد: اعتماد بین فردی یا اعتماد به افراد آشنا، اعتماد اجتماعی یا اعتماد تعمیم‌یافته یا اعتماد به دیگران و اعتماد مدنی یا اعتماد به سازمان‌ها و نهادها (گیدنز، ۱۳۸۴: ۹۶-۹۸).
پیر بوردیو	(۱۹۹۲-۱۹۸۰)	ریشه تمام انواع سرمایه: سرمایه اقتصادی (Bourdieu, 1988: 317)
جیمز کلمن	(۱۹۹۴-۱۹۸۸)	عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی: سازمان‌های اجتماعی قابل دسترس، ثبات، شبکه‌های اجتماعی، ایدئولوژی (دین)، رفاه و فراوانی (کشاورزی، ۱۳۹۴).
باس	(۱۹۹۷)	عوامل تعیین کننده سرمایه اجتماعی: اعتماد اجتماعی، مشارکت و عدالت اجتماعی (کشاورزی، ۱۳۹۴: ۸۳).
آلپه‌نرو پورتس	(۱۹۹۸)	ارتباط با دیگران: منبع بالفعل امتیازات ما (Portes, 1998:5)
پاکستون	(۱۹۹۹)	مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی: پیوستگی‌های عینی بین افراد به‌عنوان شبکه عینی که افراد را در یک فضای اجتماعی به یکدیگر پیوند می‌دهد و نوعی پیوند ذهنی که موجب شکل‌گیری روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و روابط عاطفی مثبت اعضای جامعه نسبت به یکدیگر می‌شوند (ازکیاو غفاری، ۱۳۸۷: ۳۹۵).
فرانسیس فوکویاما	(۲۰۰۲-۱۹۹۹)	عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی: دین، سنت، فرهنگ، جهانی‌شدن، تجربه مشترک تاریخی، طبیعت، کنش متقابل بین اعضا، قانون و نظام‌های قانونی (کشاورزی، ۱۳۹۴).
لین	(۲۰۰۸-۱۹۹۹)	اجزاء سرمایه اجتماعی: منابع نهفته در ساختار اجتماعی، قابلیت دسترسی افراد به این‌گونه منابع اجتماعی و استفاده یا گردآوری این‌گونه منابع اجتماعی در کنش‌های هدفمند. (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۱۱).
استون و هیوز	(۲۰۰۱)	عوامل تعیین کننده سرمایه اجتماعی: ویژگی‌های شخصی (سن، جنسیت، سلامت)، عوامل خانوادگی (وضعیت روابط، وضعیت تأهل و وجود فرزندان)، منابع (آموزش، انتقال، مالکیت منزل)، گرایش‌ها و ارزش‌ها (تساهل، تنوع و اهداف مشترک)، ویژگی‌های حوزه (شهری/ روستایی، سطح وضعیت اقتصادی- اجتماعی، وجود شبکه‌ها در حوزه محلی و امنیت حوزه محلی) (کشاورزی، ۱۳۹۴: ۸۰).
چلبی	(۱۳۸۵-۱۳۷۵)	عوامل انزوای اجتماعی: ثبات ساکنان، ناهمگونی، تعداد گره‌ها و هویت‌ها، بی‌اعتمادی و سوءظن، احساس ناامنی و ترس، احساس عجز، احساس تنهایی، تحمل اجتماعی (چلبی، ۱۳۸۵: ۲۸۵).

۳-۲. سرمایه اجتماعی محله‌ای

از سرمایه اجتماعی به‌عنوان پایه‌ای نظری در بررسی وضعیت اجتماعی محله استفاده می‌شود و می‌توان بر پایه آن ظرفیت‌های موجود در محله را شناسایی و مورد دقت نظر بیشتری قرار داد. سرمایه اجتماعی محله‌ای را می‌توان با توجه به جنبه‌های زیر توصیف کرد:

الف) سرمایه اجتماعی محله به‌عنوان یک ساخت چند سطحی: سرمایه اجتماعی در این بخش به‌منظور استفاده مؤثر از آن، به‌عنوان ارتباطات متقابل چند سطحی بین منابع شبکه محور قابل‌تعریف است. اعتماد متقابل در قالب شبکه‌هایی که در درون محله برای مدیریت و برنامه‌ریزی محله شکل می‌گیرند، می‌تواند منجر به ایجاد یک ساخت اجتماعی چندسطحی از شهروندان در محله گردیده و در نهایت اداره امور محله را به شکل آسان‌تری میسر می‌سازد. لذا سرمایه اجتماعی در سطح محله با ایجاد یک ساخت چند سطحی تلاش می‌کند تا اعتماد شهروندان را جلب و مدیریت و برنامه‌ریزی مشارکتی در محله را توسعه دهد. مبنای این جنبه از سرمایه اجتماعی چیزی است که از آن به‌عنوان سرمایه اجتماعی ساختاری یاد می‌شود و تشکل‌ها و نهادها و شبکه‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری آن دارند.

ب) سرمایه اجتماعی محله به‌عنوان بستری در استفاده از ظرفیت‌های محلی: سرمایه اجتماعی به‌دلیل ابعاد و جنبه‌های گوناگون و به‌کارگیری نیروهای مختلف اشکال متفاوتی را در استفاده از ظرفیت‌های محلی ایجاد می‌کند. تحقیقات اخیر پیرامون سرمایه اجتماعی نیز روی اشکال خاصی از سرمایه اجتماعی تأکید دارد که بتواند ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و سیاسی را برای کلیه اجتماعات به‌کار برد. همچنان که پس‌زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی اجتماعی ادراک و برداشت افراد از سرمایه اجتماعی را شکل می‌دهد، لذا همین پس‌زمینه‌ها نیازهای سرمایه اجتماعی را نیز مشخص و ارائه می‌دهند. بولن مبتنی بر این جنبه، مشخصات محله‌های دارای درجه بالایی از سرمایه اجتماعی را در قالب چهار مورد ارائه می‌کند: مردم این احساس را خواهند داشت که چیزی از محله هستند؛ احساس مفید بودن و سودمندی کرده و توانایی آن‌ها برای مشارکت واقعی در محله تقویت می‌گردد؛ محله را متعلق به خود دانسته و در آن احساس امنیت می‌کنند؛ شبکه‌های زیادی از ارتباطات متقابل میان افراد شکل می‌گیرد.

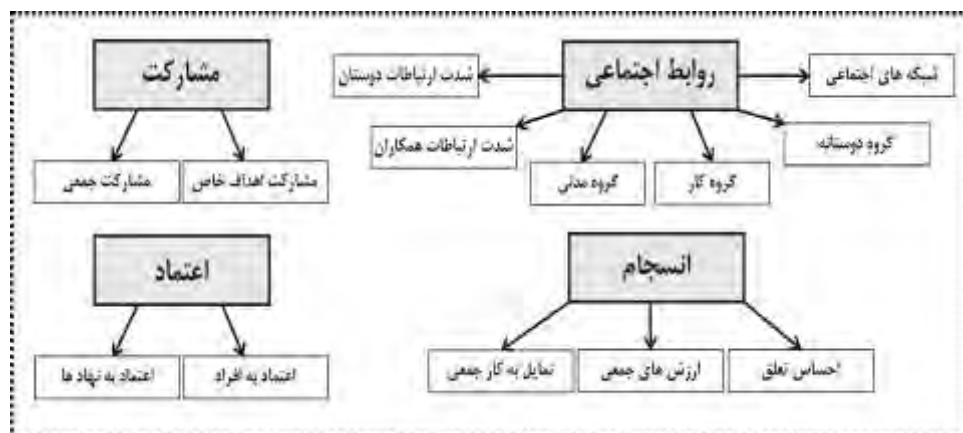
ج) سرمایه اجتماعی به‌عنوان ابزاری برای تقویت سیاست‌های مناسب محله‌ای: سیاست‌های برنامه‌ریزی می‌تواند از سطح ملی و کلان تعریف و در سطح محلی با نگاه برنامه‌ریزی مشارکتی توسط ساکنین محله به اجرا درآید. در طرح‌ها و برنامه‌های کلان و بزرگ مقیاس

نیز حداقل می‌توان از توان مشارکتی مردم در اجرای آن‌ها استفاده شود. قلمروهای پایه سرمایه اجتماعی مبتنی بر مفاهیم و رویکردهای نظری گفته شده می‌تواند در قالب توانمندسازی، مشارکت، فعالیت‌های مشارکتی و اهداف و مقاصد عمومی به حمایت از شبکه‌ها، توجه به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه، اعتماد به‌عنوان عنصر اساسی در سرمایه اجتماعی و تعلق و ایمنی محیطی، سیاست‌های مناسب محله‌ای را تقویت و حفاظت نماید (عبدالهی، ۱۳۹۲: ۱۷۲-۱۷۰). سرمایه فرهنگی و اجتماعی به مثابه پیش نیاز کنش مشارکتی دارای نقش مهمی در پیشبرد اهداف آن در راستای موفقیت برنامه‌های نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری است. قوی بودن این شاخصها در بین ساکنان بافت فرسوده می‌تواند به عنوان عامل تسهیل کننده نقش ایفا کند و زمینه بهتری برای موفقیت برنامه‌های نوسازی ایجاد نماید، اما ضعیف بودن آن می‌تواند عاملی بازدارنده محسوب شده و پیامدهای منفی را در اجرای این گونه پروژه‌ها ایجاد نماید (امیراحمدی و دیگران، ۱۴۰، ۱۳۹۵).

د) سرمایه اجتماعی به‌عنوان ابزار برنامه‌ریزی: از مشخصه‌های برنامه‌ریزی محله مبنا توجه به سرمایه‌های اجتماعی و انسانی است و برای شکل‌گیری و انباشت این سرمایه‌ها نیازمند یک ساختار محله‌گرا در مدیریت و برنامه‌ریزی است. در ساختارهای تمرکزگرا، مبتنی بر دیدگاه سنتی، مدیریت بر اساس روابط عمومی و تقسیم‌بندی‌های انعطاف‌ناپذیر سرمایه اجتماعی، یعنی شبکه‌های همکاری و اعتماد متقابل شکل نمی‌گیرد.

برنامه‌ریزی محله مبنا بر این نکته تأکید دارد که ساکنان محله‌ها طی تجربه مشترک و طولانی زندگی در یک محیط می‌توانند بسیاری از نیازها و ضرورت‌های روزمره زندگی خود را تشخیص داده و در هماهنگی با مدیریت‌های سطوح بالاتر به ایجاد محلات شهری پایدار کمک کنند، این رویکرد هماهنگی بیشتری با زمان و فضا در مقیاس محلی دارد. در بعد برنامه‌ریزی، تمرکززدایی و واگذاری امور به سطوح محلی و خرد و حرکت به سمت یک نظام خودگردان برنامه‌ریزی و مدیریت محله‌ای از دیگر مشخصه‌های عمده است که با تکیه بر سرمایه اجتماعی می‌توان آن‌ها را به نحو مطلوب در شهرها به مرحله اجرا درآورد (حاجی‌پور، ۱۳۸۵: ۴۴).

با توجه به ادبیات پژوهش و در نظر گرفتن پژوهش‌های داخلی و شرایط اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و سیاسی کشور، می‌توان مدل تحلیلی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطح محله، شکل شماره (۱) و فرضیه‌های زیر استخراج گردید.

شکل ۱: مدل تحلیلی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سطح محله

۴. فرضیات پژوهش

فرضیه اصلی: سرمایه اجتماعی در محلات متأثر از تمایزات ساختاری می‌تواند متفاوت بوده و تفاوت معناداری را نشان دهد.

جهت آزمون فرضیه، به چند فرضیه جزئی‌تر تقسیم‌بندی شد که این فرضیات به همراه آزمون در پی ذکر می‌گردد:

- میانگین ابعاد شبکه روابط فردی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.
- بین ابعاد شبکه روابط گروهی و محل سکونت رابطه وجود دارد.
- میانگین ابعاد و کل شبکه روابط گروهی و کل شبکه روابط در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.
- میانگین مشارکت جمعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.
- میانگین ابعاد و کل اعتماد اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.
- میانگین انسجام اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.
- میانگین سرمایه اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.

۵. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی است که با روش پیمایشی انجام گرفته و از نظر هدف جزء پژوهش‌های کاربردی محسوب می‌شود. ابزار پژوهش حاضر پرسشنامه است که حاوی سؤالات محقق ساخته و استاندارد است. جامعه آماری پژوهش را شهروندان بالای ۱۸ سال ساکن در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان ساکن هستند. بر اساس نمونه‌گیری کوکران تعداد ۴۴۶ نفر از ساکنین این دو محله که با توجه به جمعیت متفاوت محلات، در محله سلطان میر احمد ۲۰۰ نفر و در محله فین ۲۴۶ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب گردیده و مورد مصاحبه واقع شدند. روش نمونه‌گیری در پژوهش حاضر چندمرحله‌ای بوده است به‌گونه‌ای که در هر محله تعدادی بلوک از محلات مختلف به‌طور تصادفی انتخاب و نمونه‌ها براساس یک طرح مشخص از داخل بلوک‌ها انتخاب شدند. در پژوهش حاضر جهت گردآوری مطلوب اطلاعات و اجتناب از خطای سیستماتیک از تکنیک‌ها و عوامل مختلفی بهره گرفته شد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر توجه به ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی محلاتی بود که اطلاعات مورد گردآوری واقع شدند. برای این منظور از پرسشگرانی استفاده شد که با محلات موردنظر به‌واسطه حضور و زندگی در آن‌ها آشنایی کافی داشتند و می‌توانستند با ساکنین محل ارتباط برقرار سازند. البته استفاده از بومیان محلات به معنای ایجاد اختلال در انتخاب نمونه‌ها و احیاناً سوگیری به سمت پاسخگویان خاصی نبود چرا که همان‌گونه که قبلاً نیز توضیح داده شد برای انتخاب بلوک‌ها در محلات و نحوه انتخاب نمونه‌ها طرحی سیستماتیک به‌کار رفته است که امکان سوگیری نمونه‌گیری را به حداقل می‌رساند. در مواردی که از پرسشگران غیربومی برای گردآوری اطلاعات در محلات استفاده گردید سعی شد آموزش‌های لازم در جهت آشنایی آن‌ها با شرایط و ویژگی‌های محلات ارائه گردد.

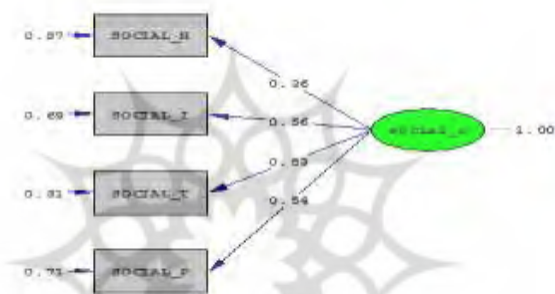
ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه محقق ساخته است که جهت آزمون اعتبار ابزار پژوهش از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شده است و سنجش پایایی ابزار پژوهش با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ محاسبه گردید.

براساس ادبیات نظری پژوهش، سرمایه اجتماعی سازه نظری مرکب از ابعاد شبکه روابط اجتماعی (social_n)، مشارکت جمعی (social_p)، انسجام اجتماعی (social_i) و اعتماد اجتماعی (social_t) است. جهت سنجش اعتبار داده‌ها، از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شده و شاخص‌های نیکویی برازش مدل‌سازی معادلات ساختاری که پیش‌تر توسط ابارشی

(۱۳۹۱)، تحت عنوان حد قابل قبول برای شاخص‌های نیکویی برآزش موردسنجش قرار گرفته، در شکل (۲) نشان داده شده است. تمامی شاخص‌های نیکویی برآزش از مقدار مشخص ۰/۹۰ بالاتر بوده و این مسئله نشان می‌دهد که متغیر سرمایه اجتماعی به نحوه درستی توسط متغیرهای مشاهده شده موردسنجش قرار گرفته‌اند و مدل تحلیل عاملی تأییدی دارای برآزش لازم است.

جدول ۱: شاخص‌های نیکویی برآزش مدل تحلیل عاملی تأییدی سرمایه اجتماعی

NFI	IFI	CFI	AGFI	GFI
۰/۹۵	۰/۹۶	۰/۹۵	۰/۹۳	۰/۹۹

شکل ۲: مدل تحلیل عاملی تأییدی متغیر سرمایه اجتماعی (Social_c)

به‌منظور تعیین پایایی پرسشنامه، از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. این روش برای محاسبه هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کند به کار می‌رود. سازگاری درونی که آلفای کرونباخ آن را اندازه‌گیری می‌کند به معنای این است که تا چه حدی تمام اجزا در یک آزمون، یک مفهوم یکسان را بیان کرده و نشان‌دهنده ارتباط درونی این اجزا است (Santos, 1999: 1-5).

جدول ۲: ضرایب آلفای کرونباخ ابزار اندازه‌گیری پژوهش

ضریب آلفای کرونباخ	متغیر
۰/۷۷	شبکه روابط اجتماعی
۰/۷۰	مشارکت اجتماعی
۰/۸۵	اعتماد اجتماعی
۰/۷۴	انسجام اجتماعی

با توجه به جدول فوق مشاهده می‌شود تقریباً تمامی متغیرها دارای آلفای بیشتر از مناسبی (آلفای بیشتر از ۰,۷) می‌باشند، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت، سؤالات پرسشنامه مزبور از پایایی کافی برخوردار است و هماهنگی سؤالات یکسان است.

در پژوهش حاضر متغیر (سرمایه اجتماعی) سازه‌ای چهاروجهی است که حاصل بررسی دقیق ادبیات نظری پژوهش است که این چهار وجه عبارتند از شبکه روابط اجتماعی، انسجام، اعتماد و مشارکت اجتماعی. متغیر شبکه روابط اجتماعی در دو وجه روابط فردی و جمعی سنجیده شده است که برای سنجش روابط فردی تعداد افرادی که فرد از بین دوستان و همسایگان و همکاران خود دارای روابط نزدیک و صمیمانه است، به اضافه مدت زمان این روابط و میزان آن مورد توجه قرار گرفته است. در روابط جمعی میزان و مدت عضویت فرد شبکه‌های روابط جمعی از قبیل عضویت در انجمن‌ها و اصناف به اضافه تعداد افرادی که در این شبکه‌ها عضویت دارند به عنوان نشانگر شبکه روابط جمعی مدنظر واقع شده است. در نهایت با تجمیع شبکه روابط فردی و جمعی میزان و نمره شبکه روابط پاسخگویان محاسبه شده است. برای به دست آوردن نمره شبکه روابط دو نوع سؤال مطرح شد. برای کسب تعداد افراد موجود در شبکه روابط یک سؤال باز پاسخ پرسیده شد که پاسخگویان تعداد افراد را به شکل یک نمره فاصله‌ای بازگو می‌کردند و برای پاسخ به میزان و مدت ارتباط نیز سؤالات در قالب طیف لیکرت ۵ درجه‌ای و به شکل مقیاس ترتیبی مطرح شدند که در این مقیاس رقم ۱ به معنای ارتباط خیلی ضعیف و ۵ به معنای ارتباط خیلی قوی است و اعداد مابین این دو عدد میزان روابط ضعیف، متوسط و قوی را مشخص می‌کند.

متغیر مشارکت با چهار سؤال در قالب مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت با دامنه پاسخ‌های (۵- تقریباً همیشه شرکت می‌کنم، ۴- اغلب شرکت می‌کنم، ۳- گهگاهی شرکت می‌کنم، ۲- به ندرت شرکت می‌کنم، ۱- علاقه‌ای به شرکت کردن ندارم) پرسیده شدند. در این چهار سؤال از پاسخگویان خواسته شده میزان مشارکت خودشان را در فعالیت‌های عام‌المنفعه، مراسم ملی، مراسم مذهبی و تجمعات اعتراضی مطرح نمایند. متغیر انسجام با سه بعد تعلق خاطر، ارزش‌های جمعی و تمایل به مشارکت در کارهای جمعی از ۶ سؤال تشکیل یافته که در قالب مقیاس لیکرت (۵- کاملاً موافقم، ۴- تا حدودی موافقم، ۳- بی‌نظر، ۲- تا حدودی مخالفم و ۱- مخالفم) مطرح شده‌اند. این سؤالات عبارتند از: به محله‌ای که در آن زندگی می‌کنم احساس تعلق می‌کنم، در صورت مساعد بودن همه شرایط حاضر به ترک

محلله خودم نیستم، خودم را نسبت به همسایگانم متعهد می‌دانم، من به‌عنوان یک ایرانی نسبت به ارزش‌های ملی خود احساس دین می‌کنم، به‌عنوان یک فرد متدین نسبت به ارزش‌های دینی خود احساس دین می‌کنم، دوست دارم در فعالیت‌های جمعی و گروهی که به نفع همه است مشارکت داشته باشم.

متغیر اعتماد از دو بعد اعتماد به افراد و اعتماد نهادی تشکیل یافته است که در قالب ۷ سؤال اعتماد پاسخگویان نسبت به همسایگان، دوستان، همکاران، دولت، قوه قضائیه، مجلس و نهادهای محلی در قالب طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (۵- کاملاً اعتماد دارم، ۴- تا حدود زیادی اعتماد دارم، ۳- کمابیش اعتماد دارم، ۲- اعتماد کمی دارم و ۱- اصلاً اعتماد ندارم) مورد پرسش قرار گرفت. متغیر سرمایه اجتماعی حاصل ترکیب نمرات کسب‌شده از چهار بعد شبکه روابط، انسجام، مشارکت و اعتماد است. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از جداول فراوانی و نمودارهای آماری جهت توصیف نیمرخ توزیع متغیرهای تحقیق و جهت آزمون فرضیات پژوهش از تفاوت میانگین دو نمونه مستقل (آزمون t) و آزمون کاسکوئر (chi-square - آزمون خی دو) استفاده شده است.

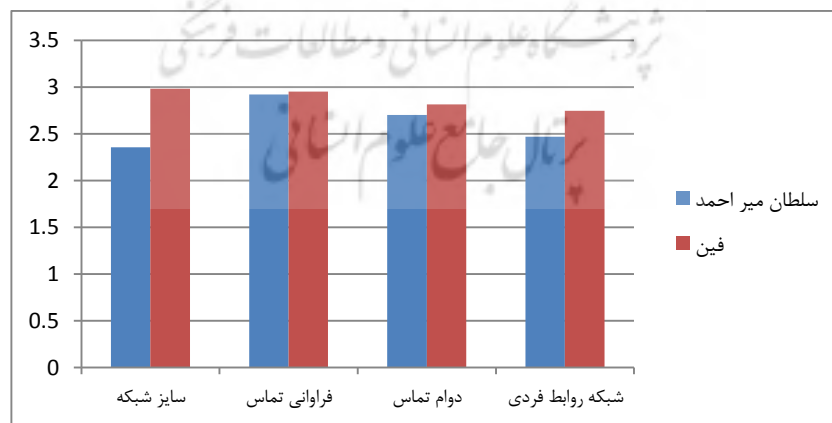
۶. یافته‌های پژوهش

بررسی نیمرخ پاسخگویان نشان می‌دهد که ۱۷۹ نفر (۴۰,۱ درصد) را زنان و ۲۱۲ نفر (۴۷,۵ درصد) را مردان تشکیل می‌دهند و جنسیت ۵۵ نفر از پاسخگویان در پرسشنامه ذکر نشده است. میانگین سنی پاسخگویان ۳۲,۰۸ سال است. ۱۵۸ نفر (۳۵,۴ درصد) از پاسخگویان مجرد و ۲۳۳ نفر (۵۲,۲ درصد) متأهل بوده‌اند و ۵۵ نفر از پاسخگویان وضعیت تأهل خود را ذکر نکرده‌اند. بیشترین میزان تحصیلات مربوط به افراد لیسانسه با ۱۱۹ نفر (۲۶,۷ درصد) است. ۲۲۱ نفر (۴۹,۶ درصد) دارای تحصیلات زیر لیسانس و ۴۵ نفر (۱۰,۱ درصد) دارای تحصیلات بالای لیسانس هستند و ۶۱ نفر میزان تحصیلات خود را ذکر نکرده‌اند. از نظر وضعیت شغلی، ۲۱۲ نفر (۴۷,۵ درصد) از پاسخگویان شاغل، ۷۱ نفر (۱۵,۹ درصد) بیکار، ۴۳ نفر (۹,۶ درصد) خانه‌دار و ۳۶ نفر (۸,۱ درصد) گزینه سایر موارد را انتخاب کرده‌اند و ۸۴ نفر شغل خود را ذکر نکرده‌اند. ۲۰۰ نفر (۴۴,۸ درصد) از پاسخگویان ساکن محله سلطان میر احمد و ۲۴۶ نفر (۵۵,۲ درصد) ساکن محله فین بوده‌اند. میانگین مدت زمان سکونت در محله ۹,۹۵ سال با انحراف معیار ۸,۶۱ بوده است.

فرضیه اول: میانگین ابعاد شبکه روابط فردی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است. جهت آزمون این فرضیه از آزمون تفاوت میانگین دو نمونه مستقل استفاده

گردید. نتایج این آزمون نشان می‌دهد از نظر "سایز شبکه روابط"، محله سلطان میر احمد با میانگین ۲/۳۵ به طرز معنی‌داری کمتر از محله فین با میانگین ۲/۹۸ هستند ($p=0/000$). در زیر مقیاس "فراوانی تماس" میانگین دو محله سلطان میر احمد (۲/۹۲) و فین (۲/۹۵) خیلی به هم نزدیک بوده و تفاوت معنی‌داری به لحاظ آماری قابل مشاهده نیست ($t=-4/516$, $df=444$, $p=0/866$). پس نمی‌توان ادعا نمود که فراوانی تماس در یکی از محلات نسبت به دیگری بیشتر یا کمتر بوده است. در زیر مقیاس "دوام تماس" هم از نظر آماری تفاوت معنی‌داری بین محله سلطان میر احمد با میانگین (۲/۷۰) و محله فین با میانگین (۲/۸۱) قابل تصور نیست ($t=-0/635$, $df=444$, $p=0/525$).

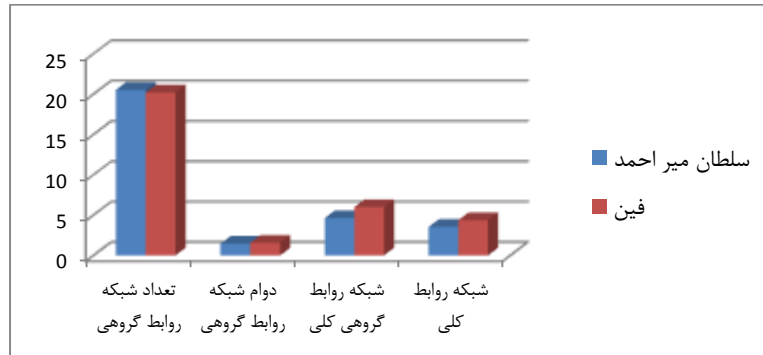
پس در مورد این زیر مقیاس هم نمی‌توان ادعا نمود که یکی از محلات مورد بررسی میانگینی متفاوت از دیگری دارد. در مورد مقیاس "شبکه روابط فردی کلی" که ترکیبی از سه زیر مقیاس "سایز شبکه"، "فراوانی تماس" و "دوام تماس" است مقایسه میانگین دو محله نشان می‌دهد که تفاوت بین این دو محله از نظر شبکه روابط فردی به لحاظ آماری معنی‌دار است به طوری که میانگین محله سلطان میر احمد (۲/۴۶) به مراتب کمتر از میانگین محله فین (۲/۷۴) است ($t=-2/207$, $df=444$, $p=0/028$). پس می‌توان ادعا نمود از نظر "شبکه روابط فردی" به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی وضعیت محله فین نسبت به محله سلطان میر احمد بهتر است. البته نباید این موضوع را فراموش شود که علت تفاوت این میانگین بیش از آنکه ناشی از تفاوت در "فراوانی تماس" و "دوام تماس" باشد، از تفاوت در "سایز شبکه" نشایت می‌گیرد. شکل ۳ تفاوت این میانگین‌ها را به شکل دیاگرام نشان می‌دهد.

شکل ۳: مقایسه میانگین ابعاد و کل شبکه روابط فردی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان

فرضیه دوم: بین ابعاد شبکه روابط گروهی و محل سکونت رابطه وجود دارد. جهت آزمون فرضیه دوم از آنجایی که متغیر عضویت در شبکه روابط گروهی در قالب عضویت و عدم عضویت پرسیده شده بود بنابراین از آزمون χ^2 دو استفاده گردید. همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد از بین چهار زیر مقیاس "شبکه روابط گروهی" فقط زیر مقیاس "مشارکت در کارهای گروهی با همکاران" ($10 X^2=0.294, df= 1, p= 0.001$) دارای رابطه معنی‌داری با محل سکونت است بطوریکه میزان عضویت در این کارهای گروهی در محله فین (۶۵/۸ درصد) به طرز معنی‌داری بیش از محله سلطان میر احمد (۳۴/۲ درصد) است. در بقیه زیر مقیاس‌ها ارتباطی به لحاظ آماری قابل مشاهده نیست. در مورد زیر مقیاس "عضویت در گروه‌های مدنی و اجتماعی" نیز این ارتباط معنی‌داری است ($10 X^2= 0.081, df= 2, p= 0.048$) و نشان می‌دهد در محله فین (۶۲ درصد) عضویت در گروه‌های مدنی و اجتماعی بیش از محله سلطان میر احمد (۳۸ درصد) بوده است. فرضیه سوم: میانگین ابعاد و کل شبکه روابط گروهی و کل شبکه روابط در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.

جهت آزمون فرضیه سوم از مقایسه میانگین دو گروه مستقل استفاده گردید همان‌گونه که از نتایج مشخص است، هیچ‌کدام از میانگین‌های ابعاد شبکه روابط گروهی در دو محله تفاوت معنی‌داری با یکدیگر ندارند اگرچه "شبکه روابط گروهی کلی" که ترکیبی از دو زیر مقیاس "تعداد شبکه روابط گروهی" و "دوام شبکه روابط گروهی" است مقرون به تفاوت معنی‌دار است ($t=-1/70, df=439, p=0/090$). همان‌گونه که مشخص است "شبکه روابط کلی" به‌عنوان یکی از اجزاء اصلی "سرمایه اجتماعی" که ترکیبی از زیرمقیاس‌های "شبکه روابط فردی" و "شبکه روابط گروهی" است در دو محله مورد بررسی متفاوت است ($t=-2/000, df=444, p=0/046$) به‌گونه‌ای که می‌توان ادعا نمود شبکه روابط اجتماعی در محله فین دارای میانگینی (۴/۳۷) بیش از محله سلطان میر احمد (۳/۵۴) است. شکل شماره ۴ تفاوت این ابعاد را به شکل دیاگرام نشان می‌دهد.

شکل ۴: مقایسه میانگین ابعاد و کل شبکه روابط گروهی و کل شبکه روابط در دو محله سلطان میر احمد و فین

فرضیه چهارم: میانگین مشارکت جمعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.

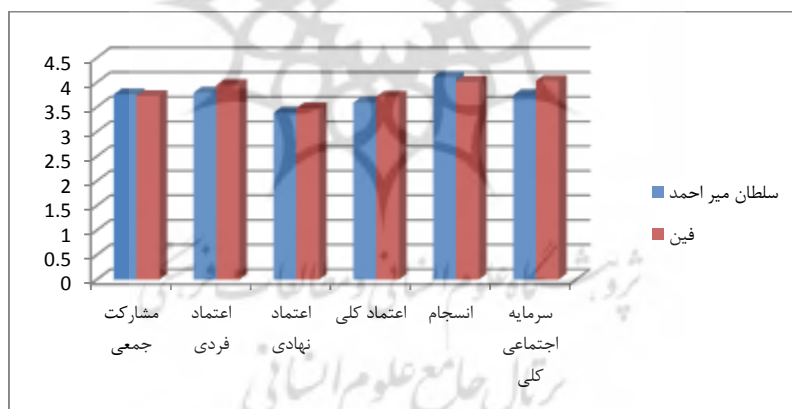
جهت آزمون فرضیه چهارم از آزمون تفاوت میانگین‌های دو نمونه مستقل استفاده شد. همان‌گونه که نتایج نشان داده شده است، میانگین مشارکت جمعی در محله سلطان میر احمد (۳/۷۶) با میانگین محله فین (۳/۷۲) به لحاظ آماری معنی‌دار نیست ($t=0/356$, $df=444$, $p=0/722$) و بنابراین تفاوتی بین مشارکت جمعی این دو محل قابل‌تصور نیست.

فرضیه پنجم: میانگین ابعاد و کل اعتماد اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است. جهت آزمون فرضیه پنجم از آزمون تفاوت میانگین‌های دو نمونه مستقل استفاده شد. میانگین اعتماد فردی در محله سلطان میر احمد (۳/۷۱) با میانگین محله فین (۳/۹۴) به لحاظ آماری معنی‌دار است ($t=-2/897$, $df=444$, $p=0/004$) و بنابراین می‌توان ادعا نمود میزان اعتماد بین فردی در محله فین نسبت به محله سلطان میر احمد بیشتر است. در مورد اعتماد نهادی نتایج بیانگر عدم وجود تفاوت معنی‌دار در دو محله مورد بررسی است ($t=-0/846$, $df=444$, $p=0/398$) اما نتایج حاکی از تفاوت معنی‌دار اعتماد کلی در دو محله مورد بررسی است ($t=-2/024$, $df=444$, $p=0/042$) به طوری که در محله فین با میانگین (۳/۷۱) میزان اعتماد کلی بیشتر از محله سلطان میر احمد با میانگین (۳/۵۵) است.

فرضیه ششم: میانگین انسجام اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.

جهت آزمون فرضیه ششم از آزمون تفاوت میانگین دو نمونه مستقل استفاده شد. براساس یافته‌های پژوهش میانگین انسجام اجتماعی در محله سلطان میر احمد (۴/۱۱) با میانگین آن در محله فین (۴/۰۱) تفاوت آماری معنی‌داری ندارند ($p=0/164$, $df=444$, $t=1/396$) و می‌توان ادعا نمود انسجام اجتماعی در هر دو محله به یک اندازه است. فرضیه هفتم: میانگین سرمایه اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان متفاوت است.

جهت آزمون فرضیه هفتم از آزمون تفاوت میانگین دو نمونه مستقل استفاده شد. متغیر "سرمایه اجتماعی" به‌عنوان متغیر اصلی تحقیق حاضر که ترکیبی از زیر مقیاس‌های "شبکه روابط اجتماعی"، "مشارکت جمعی"، "اعتماد اجتماعی" و "انسجام اجتماعی" است در این فرضیه در دو محله مورد مقایسه واقع شده است که نتایج نشان می‌دهد "سرمایه اجتماعی" در دو محله سلطان میر احمد با میانگین (۳/۷۰) و محله فین (۳/۹۵) به لحاظ آماری متفاوت بوده است ($p=0/042$, $df=444$, $t=-2/039$). این موضوع نشان می‌دهد که روی‌هم‌رفته میزان سرمایه اجتماعی در محله فین نسبت به محله سلطان میر احمد بیشتر بوده است.

شکل ۵: مقایسه میانگین مشارکت جمعی، ابعاد و اعتماد اجتماعی، انسجام و سرمایه اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر هدف اصلی بررسی میزان و مقایسه ابعاد و مفهوم سرمایه اجتماعی در دو محله قدیمی سلطان میر احمد و جدید فین شهر کاشان بوده است. در واقع در پژوهش حاضر هدف پاسخگویی به این سؤال بود؛ آیا سنجش سرمایه اجتماعی در محلات شهری

متأثر از تمایزات ساختاری متفاوت بوده و تفاوت معناداری را نشان می‌دهد؟ در صورت وجود تفاوت معنادار، آیا تفاوت در همه ابعاد دیده می‌شود؟ شاخص تفاوت سرمایه اجتماعی در محلات مورد نظر کدام است؟ برای پاسخگویی به این سؤال سعی گردید میانگین سرمایه اجتماعی در دو محله مورد بررسی به‌عنوان مبنای نتیجه‌گیری در مورد تبیین‌گری سرمایه اجتماعی برای توسعه شهری قرار گیرد. در پژوهش حاضر که به روش پیمایشی انجام گرفته است، جامعه آماری را افراد بالای ۱۸ سال ساکن در دو محله سلطان میر احمد و فین کاشان تشکیل می‌دهد. ۴۴۶ نفر از ساکنین این دو محله به‌عنوان نمونه انتخاب و توسط پرسشنامه مورد مصاحبه قرار گرفتند.

در پژوهش حاضر سرمایه اجتماعی با چهار بعد شبکه روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت، نتایج نشان‌دهنده آن است که سرمایه اجتماعی در محلات متأثر از تمایزات ساختاری می‌تواند متفاوت بوده و تفاوت معناداری را نشان دهند. نتایج نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی در دو محله سلطان میر احمد با میانگین (۳/۷۰) و محله فین (۳/۹۵) به لحاظ آماری متفاوت بوده است. در سنجش شبکه روابط محلات، شبکه روابط فردی و گروهی مورد سنجش قرار گرفت که تفاوت بین این دو محله از نظر شبکه روابط فردی (سایز شبکه) و گروهی (عضویت در فعالیت‌های گروهی) به لحاظ آماری معنی‌دار است به‌طوری‌که میانگین شبکه روابط کلی محله سلطان میر احمد (۳/۵۴) به مراتب کمتر از میانگین محله فین (۴/۳۷) است. در سنجش اعتماد محلات، اعتماد فردی و اعتماد گروهی مورد سنجش قرار گرفت میزان اعتماد بین فردی در محله فین نسبت به محله سلطان میر احمد بیشتر است. در مورد اعتماد نهادی نتایج بیانگر عدم وجود تفاوت معنی‌دار در دو محله مورد بررسی است نهایتاً میزان اعتماد کلی در محله فین با میانگین (۳/۷۱) بیشتر از محله سلطان میر احمد با میانگین (۳/۵۵) است. میانگین مشارکت جمعی در محله سلطان میر احمد (۳/۷۶) با میانگین محله فین (۳/۷۲) به لحاظ آماری معنی‌دار نیست، بنابراین تفاوتی بین مشارکت جمعی این دو محل قابل تصور نیست. براساس یافته‌های پژوهش میانگین انسجام اجتماعی در محله سلطان میر احمد (۴/۱۱) با میانگین آن در محله فین (۴/۰۱) تفاوت آماری معنی‌داری ندارند. شاخص تفاوت سرمایه اجتماعی محلات، شبکه روابط اجتماعی (شبکه روابط فردی-سایز شبکه و شبکه روابط گروهی-عضویت در فعالیت‌های گروهی) و اعتماد (اعتماد فردی) است.

یکی از یافته‌های پژوهش حاضر تفاوت معنی‌دار اندازه شبکه روابط اجتماعی در دو محله مورد بررسی است. این یافته نشان می‌دهد در محلات با بافت سنتی امروزی به دلیل ناهمگونی جمعیت به دلیل عمدتاً مهاجرنشین بودن این مناطق دیگر از روابط و رفت‌وآمدهای گذشته چندان خبری نبوده و این محلات دیگر نمی‌تواند مقصد مهاجرت‌های فAMILI و خویشاوندی باشد. اگر این یافته را با یافته دیگر پژوهش حاضر که نشان می‌دهد عضویت در کارهای گروهی و عضویت در گروه‌های مدنی و اجتماعی نیز در محله فین نسبت به محله سلطان میر احمد به طرز معنی‌داری بیشتر بوده است، پس می‌توان نتیجه گرفت که در شکل‌گیری شبکه روابط اجتماعی در شهرها بیش از آنکه روابط فردی نقش داشته باشد، روابط گروهی در قالب گروه‌های همکاری و عضویت‌های انجمنی نقش دارند. این یافته را می‌توان با نظریه جهانی‌شدن باشد که حامل اندیشه و سبک روابط جدیدی بوده و سنت‌های گذشته را تحت تأثیر قرار می‌دهد. همچنین تطابق یافته‌های پژوهش حاضر، تبیین‌کننده این مهم است که میزان اعتماد فردی (۳,۷۱) در محله سلطان میر احمد نسبت به محله فین (۳,۹۴) کمتر است و این موضوع نشان می‌دهد که ناهمگونی جمعیتی یکی از عوامل رشد این بی‌اعتمادی و آسیب‌های اجتماعی ناشی از چندگونگی‌های فرهنگ مهاجر در این محله نقش بسزایی داشته است.

بنابراین تفاوت سرمایه اجتماعی محلات می‌تواند تبیین‌گر مناسبی برای میزان توسعه‌یافتگی و کیفیت زندگی شهری در نظر گرفته شود، همان‌گونه که می‌توان عنوان کرد، شبکه‌های اجتماعی بزرگ‌تر و متنوع‌تر صرفه‌های اقتصادی مثبت بیشتری برای افراد به‌دنبال خواهند داشت و سرمایه اجتماعی برای توصیف یکی از مشکلات توسعه درون‌شهری بکار می‌رود و می‌توان نتیجه گرفت در امر سیاست‌گذاری بر پایه اصول تبیین شده در سرمایه اجتماعی، از سازوکار کیفی روابط، اعتماد، مشارکت، انسجام اجتماعی در بعد روان‌شناختی و جامعه‌شناسی محلات با تأکید بر روابط و اعتماد اجتماعی، می‌توان مفهوم سرمایه اجتماعی را به‌عنوان تبیین‌گر مناسب در میزان توسعه‌یافتگی و کیفیت زندگی شهری محلات در نظر گرفت.

منابع

- ابارشی، احمد و حسینی، سید یعقوب (۱۳۹۱). *مدلسازی معادلات ساختاری*، انتشارات جامعه‌شناسان، تهران.
- امیر احمدی، رحمت اله و نوابخش، مهرداد و زنجانی، حبیب اله (۱۳۹۵). «بررسی نقش سرمایه فرهنگی - اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری مطالعه موردی: شهر مشهد»، *دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، سال پنجم، ۸: ۱۲۳-۱۴۳.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی توسعه*، انتشارات نشر کلمه، تهران.
- الوانی، سید مهدی و نقوی، میرعلی (۱۳۸۱). «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، *فصلنامه مطالعات مدیریت*، ۱۰، ۳۳ و ۳۴: ۲۶-۳.
- باستانی، سوسن (۱۳۸۷). «بررسی سرمایه اجتماعی شبکه در ۱۰ محله تهران: بررسی جایگاه روابط محلی در شبکه‌های اجتماعی»، *مطالعات اجتماعی ایران*، ۴: ۵۵-۷۴.
- برغمندی، هادی (۱۳۸۷). «تأثیر تخریب محله غربت بر سرمایه اجتماعی محله خاک سفید»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال هفتم، ۲۸: ۲۸۳-۲۶۳.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۴). *شکل‌های سرمایه اجتماعی*، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۴). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- کلمن، جیمز سیمویل و بوردیو، پیر و پورتس، آلهندرو و وافه، کلاس و فوکویاما، فرانسیس و تاجبخش، کیان و پاتنام، رابرت و وولکاک، مایکل (۱۳۸۴). *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- تاجبخش، کیان و ثقفی، مراد و کوهستانی نژاد، مسعود (۱۳۸۲). «سرمایه اجتماعی و سیاست‌های اجتماعی (بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران امروز)»، *رفاه اجتماعی*، ۱۰(۳): ۱۵۵-۲۰۰.
- تنهایی، حسین و حضرتی صومعه، زهرا (۱۳۸۸). «بررسی نظری پژوهش‌های سرمایه اجتماعی در جامعه ایران»، *فصلنامه علوم رفتاری*، ۲۹: ۵۲-۲۹.
- توسلی، غلامعباس و موسوی، مرضیه (۱۳۸۴). «مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۴: ۱-۳۲.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۵). *تحلیل اجتماعی در فضای کنش*، تهران: نشر نی.
- چلبی، مسعود و مبارکی، محمد (۱۳۸۴). «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان»، *فصلنامه جامعه‌شناسی ایران*، ۲(۶): ۳-۴۴.
- حاجی‌پور، خلیل (۱۳۸۵). «برنامه ریزی محله مینا رهیافتی کارآمد در ایجاد مدیریت شهری پایدار»، *نشریه هنرهای زیبا*، ۲۶: ۷، ۳۷-۴۶.

- خاکپور، براتعلی و مافی، عزت‌الله و باوان پوری، علیرضا (۱۳۸۸). «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محله (نمونه: کوی سجادیه مشهد)»، *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۷(۱۲): ۵۵-۸۱.
- دادپور، سارا (۱۳۹۱). «راهکارهای افزایش سرمایه اجتماعی در مقیاس خرد در انطباق با اهداف طراحی شهری»، *ماهنامه طاق*: ۶۲-۶۳.
- رسول‌زاده اقدم، صمد و عدلی پور، صمد و عابدینی، صمد (۱۳۹۶). «مطالعه جامعه‌شناسی رابطه سرمایه اجتماعی با کجروی فرهنگی؛ دانشجویان کارشناسی دانشگاه مدنی آذربایجان»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی معاصر*، سال هفتم، ۱۲: ۲۳-۴۳.
- صرافی، مظفر (۱۳۷۹). «شهر پایدار چیست؟»، *مجله مدیریت شهری*، ۴: ۱۰۴-۱۳.
- عبداللهی، مجید (۱۳۹۲). «ارزیابی ابعاد اجتماعی محله‌های شهری در چارچوب دیدگاه سرمایه اجتماعی؛ مورد پژوهی محله‌های شهر شیراز»، *مدیریت شهری*، ۳۲: ۱۶۳-۱۸۴.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵). *پایان نظم - سرمایه اجتماعی و حفظ آن*، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین.
- فیروزآبادی، احمد و ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۵). «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در کلان شهر تهران»، *رفاه اجتماعی*، ۲۳: ۱۹۷-۲۲۴.
- فیلد، جان (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی*، ترجمه احمد رضا اصغرپور ماسوله، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- فیلد، جان (۱۳۸۶). *سرمایه اجتماعی*، ترجمه احمد رضا اصغرپور ماسوله، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- کشاورزی، اعظم (۱۳۹۴). *شناسایی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به منظور ارائه مدلی مناسب جهت ارتقاء آن در شرکت‌های تعاونی استان بوشهر*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر: پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی‌ارشد رشته مدیریت آموزشی.
- گروسی، سعید و نقوی، علی (۱۳۸۷). «سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در شهر کرمان»، *مجله علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، ۸، ۳۱ و ۳۲: ۶۱-۸۲.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴). *پیامدهای مدرنیته*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز.
- ماجدی، سید مسعود و لهسایی‌زاد، عبدالعلی (۱۳۸۵). «بررسی رابطه‌ی بین متغیرهای زمینه‌ای، سرمایه‌ی اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی مطالعه‌ی موردی در روستاهای استان فارس»، *فصلنامه روستا و توسعه*، ۹۲: ۲۳۱.
- موسوی، میرطاهر (۱۳۸۵). «مشارکت اجتماعی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی»، *رفاه اجتماعی*: ۶۷-۹۲.
- مهرگان، نادر و دلیری، حسن (۱۳۹۴). «بررسی ارتباط میان سرمایه اجتماعی و توسعه انسانی در استان های ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی رشد و توسعه پایدار*، ۲: ۱۱۷-۱۳۶.
- Blanco, H., and Cambell, T. (2006). *Social capital of cities: emerging networks of horizontal assistance*. www.elsevier.com.

- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Coleman, J. (1990). *Equality and Achievement in Education*. Boulder: Westview Press.
- Das, R.J. (2005). "Putting social capital in its place", *Capital and Class*, 30: 65-79, DOI: 10.1177/030981680609000105.
- Friedman, J. (1993). *Toward a none euclidion mode of planning*, *JAPA journal, Autumn*, 43-44.
- Lin, N. (2001). *Building a Network Theory of Social Capital*. In *Social Capital: Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Portes, A. (1998). "Social capital: It's original and applications in modern sociology". *Annual review of sociology*, 24, 1-24.
- Santos, J. R. A. (1999). "Cronbach's alpha: A tool for assessing the reliability of scales". *Journal of extension*, 37(2), 1-5.
- Varshney, A. (2000). *Ethnic Conflicts and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. New Haven: Yale University Press.

